

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(153)

KISS LAJOS

BABITS ÉS ILLYÉS KÖLTÉSZEKÉNEK NÉHÁNY
ROKONVONÁSA

SZEGED
1983

ISBN 963 481 368 2

HU ISSN 0324—6523 Acta Univ. A. József Nom.
HU ISSN 0586—3708 Acta Hist. Litt. Hung.

KISS LAJOS

BABITS ÉS ILLYÉS KÖLTÉSZETÉNEK NÉHÁNY ROKONVONÁSA

Az író szellemi világa sokféle erő működésének összessége. A vállalt és a vallott ősök és példaképek néha rejtve igazgatják tollát, ám nem feltétlenül felismerhetetlenül; a tehetségnek saját hangja van, abban lényegül át minden más befolyás. Vonzódásait is a tehetség irányítja, ezért néha oly erősen azonosul a rokonszemlű és törekvésű elődökkel, hogy szinte szövetségesül hívja őket. Az ilyen történelmi szövetség az igazán jellemző, mert aktuális érdektől mentes — főleg irodalmi érdektől —, a nagy és tiszta eszmények valódi igazolója. Petőfit ilyennek látja és vallja Illyés. Századunkban pedig Babitsban találta meg a serkentő példát.

Már a harmincas évektől kezdve sokat írtak s beszéltek Illyés kettős tájékozódásáról: népi elkötelezettségéről és nyugatos rokonszenvéről. Némelyek hosszú ideig nem értették meg ennek értelmét. Egyfajta diplomatizáló, taktikázó megosztottságot láttak benne, olyan egyensúlyzást, amely mindkét oldalról nyereséget vár. Valójában Illyés a népiben és a nyugatosban nemcsak nem akarta, de nem is tudta a kizáró ellentétet látni. Magatartásában és munkájában a legtermészetesebben kapcsolta egybe a kettőt. Modern műveltségünk pillérének tekintette a népit és az európaiat. Bartók életművében is ezt látta példaadónak. Nemcsak a művészetre, de általános érvénnyel. 1941-ben *Naplójában* ezt írja: „S hasztalan várom az ünnepies pillanatot, amikor ijesztő példaképpen kettérepedek arra, amit juhász őseimtől, s arra, amit mondjuk Proustból dédelgetek magamban. Nem repedek szét, sőt igazán így érzem jó, kerek egészen magam, akkor volnék hiányos, ha akármelyiket is hiányolnám.” Illyés — a népet vállaló költő — már régen is kifogásolta a zárt ablakok mögötti dohszagot. A provinciális zártságot. A levegőjárás híve volt, a nyitott ablaké, a szellemi felfrissülést is értve ezen. „Legmélyebb népi voltomban is nyugatos vagyok” — írja fenn idézett naplójában. Ez a tág összefüggés-értés teszi igazán világhosszá Babits emberi és költői példájának vállalását. Illyés szemében Babits nem a népitől távoleső véglet, hanem a nemzeti kultúra szerves értéke, akár a népi, s ily módon át is hatják egymást. Illyés a francia műveltséget közvetlenül a forrásnál fogadta magába, talán ez tette igazán fogékonnyá arra, hogy Babitsban az európaiság nagy közvetítőjét és megtestesítőjét ismerje fel. Hirdetett eszméiben, ítéleteiben, példát adó költői magatartásában hatása egyaránt nagyerejű volt. Nem kisebb jelentőségű formakultúrájának forradalma sem.

Illyés költészetének legszembeütőbb vonása, hogy nagy gondolatiságú népi líra. *A paraszti*, népi sorsélmény senkinél sem olyan közvetlen-elementáris mint nála. Ez jelöli ki helyét — megmászhatatlan érvényességgel — a huszadik századi magyar líra élvonalában. Amikor művészetének néhány motívumában Babitsra utaló jegyeket mutatunk meg, ez inkább *szellemi szövetségükre* derít fényt, semmint olyan költői hatásra, amelynek egyezései a fontosak. Azt fogjuk látni, hogy a rokon tartalmi és formai mozzanatok némely esetben valóban Babits természetes és kivédhetetlen szellemi inspirációját mutatják és igazolják, de egy nagy költő továbbgondolásában, szuverén világképében, s meglepően újszerű állásfoglalásában, a Babitséhoz képest is.

Babits hívő lélek volt, keresztény, ami nála az egyetemességet jelentette, egyfajta nemzetek feletti szellemi-lelki közösséget, tehát a legmagasabbrendűen fogta fel a kereszténységet. Ő maga mintegy tágitotta és valódi értéke szintjén igyekezett ápolni e fogalmat. Hívősége nem volt bigott. Némely esetben — úgy tetszik — nagyon is ellentmondásosnak bizonyult. Babits humanista is volt, nemcsak hívő. Osztálya és családja e legjobb hagyományát az eszmények magaslatába emelte és tartotta, s így követte. Még a legnehezebb körülmények között is, mint amilyen az első világháború volt, a mértéket nem vetette el, a humanizmus szempontját — saját állásfoglalásában — nem helyezte lejjebb, nem adta fel. „...Érctalpaít a típró diadalnak nem tisztelem én” — írja a *Húsvét előtt*ben. Hit és humánus békés viszonyok közt könnyen összeegyeztethető, mivel az utóbbi ellen a vétség nem oly kirívó, hogy az erkölcs és az igazság lát-szatát a társadalom meg ne tudná őrizni. A háborúban egyértelművé válik az embertelenség. A hívő természetszerűen istenhez menekül, hite szerint a védelmet adóhoz, az igazságot osztóhoz. Babits is ezt cselekedte az első világháborúban. Ám őt, a gondolkodó humanistát, nem nyugtatták meg „az isten útjai kifürkészhetetlenek”-szerű köz-helyek. Nem fogadta el a tragédiát végzetszerűnek, mert ha az, akkor van csak az isten-nek igazán beleszólása; az emberek konfliktusának tekintette, ami viszont a hívő sze-rint az isten és az ember dolga egyszerre. A humanistának ebben az esetben kezdemé-nyezőnek, cselekvőnek kell lennie. S az istennek? Igazságosnak. Hiszen emberi dol-gokra az ő mértéke az érvényes. A legérvényesebb. Babits akkor válik „hívő káromló-vá”, amikor azt tapasztalja, hogy amit a jobbnak akarnak, arra az isten „süket”. A bigott hívő önzően hisz, saját üdvösségére gondol. Aki a katolicizmusban az egyete-mességet éli meg, az embertársaiért is hívő, tehát humanista. Ám ha a háborúban — mint ahogy ezt Babits tapasztalta — a jobbért küzdő, az igazságra tekintő maga ma-rad, átmenetileg elvesztheti istent, sőt perbe is szállhat vele, az emberért, a humaniz-musért. Mert ha a bajban az isten „megsüketül”, az embernek önmaga kicsinységére vagy istenségére kell eszmélnie. A humanista költő a helytállásról nem mond le, sőt Illyés kifejezését használva „káromlással imád”-kozik. Ezt cselekedte Babits is az el-ső világháború idején. Legerősebb indulattal talán *Fortissimó* című versében. „Harag-szik és dül-fül az isten — vagy csak talán alszik az égben, — aluszik, vagy halott is éppen — ki költi őt fel emberek.” A felismerés kétségbeejtő. De vajon a hívő humanista lemondhat-e az ébresztésről, meggyőződésének legfőbb támogatójáról, az istenről? A vers erre így válaszol: „És ha hasztalan ima, sírás: — mi káromolni — tudunk még, férfiak! Ma már — hisszük káromolni-érdemes — alvó magasságot a Sorsban.”

Babits mélyen átéli a hívő és a humanista konfliktusát: a cselekvő, jobbat akaró ember számára szinte elviselhetlenné válik a legfőbb jó irrealitása. Épp a háború-ban, amikor minden érték megmértek. Két meggyőződés küzd a költőben: hite és akarása. Azt kell tapasztalnia, hogy emberi eszményeit a nagyszövetséges nélkül kell követnie. Hogy az ember maga maradt. Ha ezt pozitív módon is átélte volna, szuverenitását kellett volna hirdetni. Valójában költőként ő ezt gyakorolta. Autonóm harco-sa volt az ember ügyének. Természetesen isten kezét kereste mindig, ám ha nem vélte megtalálni, második meggyőződése, a humanizmus, elégséges volt ahhoz, hogy küzdő-vé váljék, tiltakozóvá és a jobb megidézőjévé. Babits személyes, magánemberi bajait is kettős módon éli meg. A hívő lélek felesel a tapasztalat, s a tisztultabb ráció érveivel. A lélek reménye, az ész tudásával. A *Balázsolás*ban először azt vallja meg, hogy olyan esendő hívő, mint a többi ember. Mintegy a nagy betegség súlya alatt alázkodik meg végső kétségbeesésében: „Lásd így élünk mi, gyermekmódra, balgatag, — hátra se né-zünk, elfutunk — a zajló úton, eleresztve kezetek, magasabb szellemek.” Itt sem adja fel teljesen bíráló-kételkedő magatartását. Magánemberként is hiszi, hogy joga vol-na valami jobbra, ha nem is boldogságra, de valamiféle embertelen kínoktól mentes

halálra. Most nem „káromol”, de a legtökéletesebb lény részvétlenségét nem érzi méltányosnak. Nem is hagyja szó nélkül: „Te jól tudod — mennyi kint bír az ember, mennyit nem sokall — még az isten jósága sem.”

Babits emberi igaza a passzív istennel való polémiában nő valóban nagyra. A tenni képes ember fölébe kerül a bizonytalan hívőnek. Illyés, aki több babitsi aporiával szembenéz, e téren egy hatalmasat lép előre. A lét nagy kérdéseit magának az embernek kell megválaszolnia. Konfliktusait ő maga hozza létre, tehát neki kell megoldania. Az ember Illyésnél is magára maradt, ám ez a legjobb dolgok forrása lehet, ha önmagára talál. Ő az embernek azt a küldetését, hogy önmaga teremtménye és ura, műveiben nagyon sokféleképpen ábrázolja. Erre most nem kívánok kitérni. A fontos itt az, hogy a gondolkodó humanista — meghaladva a babitsi hit-emberség kettősségét — a lét nagy dolgait illetően milyen kérdéseket tesz fel, milyen válaszokra talál. Mivel magunkban bízunk eleitől fogva, nem küzd a gondolkodást megzavaró ambivalenciával. Emberi jelenségekre emberi mértéket alkalmaz. Ez egybevág költészetének közösségi irányulásával is. Illyés élménye nem az, hogy az isten nem gondviselő, hanem, hogy a vallás történelmi méretű szorongás okozója. Tehát nemcsak életünk és sorsunk a mi ügyünk, hanem végső üdvösségünk is. Ez a felismerés elvezet ugyan az emberi felelősséget megosztó kettősség felszámolásához, ám ugyanakkor olyan nagy feladatot állít elénk, amelyet csak teljes önismerettel, emberi hivatásunk mély értésével oldhatunk meg. Ilyenféleképpen a lét nagy kérdései — élet és halál — retorikailag immár nem kezelhetők. Csak szociális felelősséggel. És csak ezen az alapon gondolkodói igénytel. „Hisz elménk egy — istenünk rég”, vallja Illyés *Mors bona, nihil aliud* c. költeményében. Társadalmivá tenni az emberi lét egy nagy ügyét — az öregedést, s a halált —, amely évszázadokig neurotizálóan, filozófiai és teológiai kérdés volt — az igazi megoldás első lépése. Az idézett vers is ezt hirdeti: „Nyugodt, méltó kijárást, ha nincs erőnk egyébire — csináljunk olyan kaput, — emelt fővel, melyen az utazó kilépve — nem szorong, hova jut.”

Az öregség és a halál nagy témái a XX. századi magyar lírának is. A modern filozófiák új megközelítési módokat kínálnak e kérdésekhez, a marxizmustól az egzisztencializmusig. De egészen eredeti felfogással is találkozunk, amely mintegy a hagyományos és az új gondolatvilág ütközéséből csíhóódik, áll elő. Ady költészete ennek a legjobb példája. Az ő külön gondolata az öregségről, az ő külön beszéde a halállal. Babits öregség- és halál-élményének az ad sajátos jegyet, hogy a halálos betegséget is tudatosítja magában. Az élet alkonyának is lehet távlata, a művészet ezt ábrázolni is képes. A halálos betegség azonban e viszonylagos perspektívát is elfedheti. Babitscsal ez történt. Az *Indulás az öregkorba* c. versének alaphangulata a fent mondottakat teljes mértékben igazolja. A költemény nagy erejű filozófikus alapgondolata s látomásainak, képeinek felidéző varázsa méltán hatott a kortárs költőkre és tanítványokra. Így Illyés Gyulára is. Nem az öregség reménytelenségének érzése az, amit továbbadott, hanem egyfajta gondolkodói, kritikai igény, hogy hatoljanak a látszat mögé, hogy a reménytelent is merjék kimondani. Illyés hasonló témájú műveiben ez a babitsi igényesség ismerhető fel, nem erőltetett párhuzamról van itten szó, hanem motívumok, képek egyezéséről, ám olyanféleképpen, hogy a különbözőség ez esetben is erősebb a rokonjegyeknél. Az inspiráló erő — az Illyés-versben — és a végeredmény összetartoznak és felelnek is egymással. Illyés látja azt is, amit Babits — a nagyon reménytelent — s a saját tapasztalatából következőket is, a szép öregkor ajándékát. Az öregséget majdnem azonosan és különböző módon is megélték mindketten sorsuk következményeként. Babits mintegy tanáccsal látta el Illyést, ő pedig a maga módján fel is használta ezt, oly módon, hogy azért saját sorsának és élményének lett hiteles hangadója. Éppen az *Indulás az öregkorba* az a költemény, amelynek motívumait Illyés to-

vábbviszi, sőt felhasználja több versében. Hangot üt velük, hogy azután valami eredetit bontson ki, amely az inspiráló vers soraira ugyan emlékeztet, de a Babits-vers szellemétől eltér olyan mértékben, amelyben Illyés további élményvilága és világképe is különbözik.

Babits az *Indulás az öregkorba* c. versében az időt irreverzibilisnek ábrázolja. Ez a szemlélet különös nyomatékot ad az öregedő ember napjai múlásának. A fiatalok ideje is visszahozhatatlan, de legalább van még tartalék. Az idős ember ezt a tartalékot hagyja immár maga mögött. Ennek reménytelenségét így panaszolja a költő: „Lassan visznek tovább, a parton — csak alig változik a táj. Mégis elmarad bokor és ház, — hiába mondanám: »Megállj« — A nyájas föld, amely otthonom volt — s azt hittem, szinte egy velem, — úgy elcsúszik a messzeségben, nem fogom többet látni sem. — Mindig kevesebb a vidám rét. — Minden kietlen és csúnya. — Így érek egy zordabb világrész — idegen országaiba.” Illyés Gyula a *Kháron ladikja* c. versében ugyanezt a folyamatot, utat ábrázolja. A két vers témája egybecseng. A szemlélet viszont különbözik. A ladik itt is a visszafordíthatatlan idő jelképe. Ennek az időnek azonban van még valamennyi képzeletbeli tartaléka. Az egészség, az egészséges öregség adja ezt. Itt is eltávolodunk a földtől, mint Babitsnál, ám egészen más látomás kíséretében:

Eszteendővel előbb irigy sorsunk behajt
s ringat a csónakon, amely
— bár nem kedvünk szerint — éppoly gyönyörű part
hosszában suhan el;
épp oly szép *Canale-n* s lagunákon, akár
a nászutasoké!
Hisz minden ugyanaz: az ég, az út, a táj,
épp csak — visszafelé!
Minden oly gyönyörű, sőt — titkosan — ahogy
elleng, még gyönyörűbb!
Olyanformán, mint a dallam attól, hogy ott
hagyja a hegedűt.

A halál felé tartó öregségnek ez az eufóriás láttatása nem motiválatlan és indokolatlan Illyés versében. Az a körülmény, hogy: „ülünk barátaink s fáink közt, nevetünk, — vidám vita folyik — s egyszercsak ringani kezd velünk, (csak velünk) — kifelé a ladik” — tudati, érzelmi konszolidáltságot, viszonylagos létbiztonságot hirdet. Öregem is jól érzem magam, jóllehet a kifelé tartó ladik ringása is felrémlik, ám ami valóságosan körülvesz, az derűs. A halál csak lehetőség, kissé még bizonytalan. Babits fent idézett versében ezt mondja: „Az én utamnak egy esélye — és biztos vége a halál.”

Idézzünk Babits előbbi verséből három egymás mellett álló kérdőjeles kijelentést: „Óh hogy öltözzem? — mit pakoljak? — milyen fölszerelést vigyek?” Illyés *Bélyegesek* c. versében azokról van szó, akik az öregség végzetes útján menetelnek a biztos „cél”, a halál felé. Ez a közös sors jelölte meg őket bélyeggel, mint annak idején a kivetettek. Illyés is felszólít a nagy útra való készülésre, összevethetően babitsi módon: „Motyóba gyorsan kenyeret, gézt, — vaját, aszpirint, takarót — s csókot hamar, kinek a búcsú nem is az, ha nincs búcsúcsók, — aztán gyerünk!” A költő ezután arról szól, hogy az ilyen figyelmeztetés hiábavaló. Hajdan az intést neki is megadták, hasztalan. „...Pedig nem is akárcik adták — utoljára szegény Babits” — közli a *Bélyegesek*-ben. Illyés hivatkozása mintegy hitelesíti összevetéseinket. A rokonlelkű költő eligazító szellemének jelenlétét is igazolja. Mindkét „költemény” — a Babitsé és az Illyésé is — az öregséget, az utat ábrázolja a halálhoz. A rokon motívumok és képek baráti és

mester—tanítványi kapcsolatra utalnak. Ám e két vers végső mondandójában ott van a nagy különbözés. Babits egymaga tart „sivatag” pólusa felé. A kegyetlen expedíció is az ő sorsa-útja. Ez voltaképpen meghatározza a vers teljes pesszimizmusát. A magányos út és a betegség. Az elszigeteltség érzése a nagy betegségből következik. A teljes reménytelenség pedig az elszigeteltségből. Természetesen a halál mindenkinek a véget jelenti, de nem mindegy, hogy hogyan járjuk végig ezt az utat. Illyés a *Bélyegesek*ben az egyívásúak menetét szintén reménytelennek ábrázolja. A „cél” itt sem más, mint Babitsnál, az út azonban különbözik. „Közös célt hajh, közös utat — mi lelünk, egyívásúak! — sárgafoltunk van, közösebb mint — nemrég a kivetetteké — velük megyek máris menetben — egy szörnű téglagyár felé...” A „sivatag pólusom felé” és a „szörnű téglagyár” mégis hordoz egy nagy különbséget. A kényszerű *különüt* és a természetes *közös menet* különbségét. A *Bélyegesek* többes száma is erre utal. Illyés versén végighúzódik az a hangsúly, hogy nemcsak rólam van szó, mint ahogy Babitsén is végighúzódik az a fájdalom, hogy éppen róla van szó. Illyés a *bélyegesek*ben egyívásúakat lát, akikkel megoszthatja a legnagyobb gondot, a pusztulás látomását is. De ezt is csak azért teheti, mert ahogy mondja: Velük kaptam egy anyanyelvet, — egy édent, egy szülő hazát, — téged délszaki barnabőrű, fűszerszigeti ifjúság.” Tehát a múlt is közös. S annak tágabb köre, az ifjúság is. Így a bélyeg nemcsak a végzetes menet, a halál jelvénye, hanem az életút nagy ivéé is. Babits költeményében a „fókabőr”, az eszkimóverem”, a sűrűsödő magány,” a társtalan expedíció, a kirekesztő betegség képei. Környezetül a rideg természet kellékeit sorakoztatja föl. Illyés költeményében a „sárga folt”, a „szörnű téglagyár”, „a menet végén”, „az igazoltatás”, az „egyívásúak” — mind egyfajta összetartozást jelképeznek. Van benne jó is, rossz is, összekapcsolja az emberi létezés pólusait. Illyés csodálatosan vonja egybe az emberi élet legősibb gondjait a közelmúlt tragikus történelmi eseményeivel. Ezzel mindkettőnek a jelentőségét fokozza, s az öregség, halál régi, általános jelentését kiigazítja, átélhetően tartalmassá formálja. Az eredmény tehát az, hogy a bemutatott két mű rokonvonásai nagyon is különböző „versegyéniségekbe” épültek be.

A nagy költők közt az ilyenfajta termékenyítő szellemi kapcsolat nem különleges és kirívó jelenség. Az irodalomtörténet eleven folyamatáról van itten szó, a teljes meg nem szakítottság tényéről. A hagyományozódás tetten érhető formáiról, amelyek kivül még nagyon sok másféle eleven kapocs lehetséges múlt és jelen között, az eleven és a csak szellemileg élő értékek rendjén belül. Az *Indulás az öregkorba* motívumai nemcsak a ma irodalmában követhetők nyomon, hanem a múltba is elvezetnek. Arany János 1872 május 1 c. versének záróstrófájával Babits idézett költeményének néhány sora meglepő egyezést mutat. Arany:

Az én időmnek egy szaka
Van már csak: a fagyos tél,
S ama földszarki éjszaka,
Melynek több napja nem kél.

Az *Indulás az öregkorba* négy utolsó sora így hangzik:

Boldog, kit jég közt, sarki éjben
kétség s remény esélye vár.
Az én utamnak egy esélye
és biztos vége a halál.

Az idézett Arany-strófa mintegy sűrítve hordozza az *Indulás az öregkorba* több lényeges motívumát, ezek a Babits-vers különböző pontjain jelennek meg. A legszembetűnőbbek a képi, a jelentésbeli és az érzésbeli hasonlóságok. Arany: „Az én időmnek egy szaka van...” Babits: „Az én utamnak egy esélye...” s, hogy mi ez az „egy szak” s ez az „egy esély”; erre a válasz is hasonló. Aranynál a fagyos tél, „s ama föld-sarki éjszaka, amelynek több napja nem kél.” Babits boldognak nevezi azt, akire jég közt, sarki éjben „kétség s remény esélye vár.” A saját reménytelen esélye „és biztos vége a halál.” Az összehasonlított verssorok nemcsak képi, formai-technikai párhuzamosságokat mutatnak, hanem a két költő életérzésbeli rokonságát is tükrözik. Az öregedés, az elmúlás filozófikus-neuraszténias átélését. Ami Arany Jánosnál egyetlen versszak képanyagába tömörítődik, az a Babits-versben zenei motívumszerűen megjelenik, eltűnik, visszatér. Az Arany János-i „fagyos tél” és „föld-sarki éjszaka” a Babits-versben kvázi- ideje és színtere lesz az öregségnek, a versen végigvonuló és uralkodó képekben: „Így érek egy zordabb világrész idegen országaiba.” „Mint ki a sarkvidékre készül...” „Sivatag pólusom felé.” „Fókabőr, eszkimó-verem...” „Miféle silány sarkifény?” Az Arany-vers voltaképpen ötletvers, két strófából áll. A Babits-vers nagy igényű gondolati építmény, az egyéni sors tragikumából kinővesztve, csak külső hatásról beszélni itt is hiba volna, leegyszerűsítene az azt a mélyebb hatást, ami két nagy költő belső világának titokzatos érintkezéséből jön létre. Babits részéről e kongeniális megérzése Arany nagy egyéni sorsélményének, amelyhez megvolt a személyes tapasztalata: gyógyíthatatlan betegsége, az így kialakuló reménytelen magánya. Ez szinte vonzotta azokat a képeket, amelyek jól kifejezték kényszerű elszigeteltségét, „a zöld jég,” „fehér kőd” „sivatag pólusom” — mind ilyenek.

Térjünk vissza újra a Babits- és Illyés-párhuzamhoz. A nagy költők közös motívumai nemcsak a rokonságot igazolják. Ha valóban nagyok és eredetiek, eltérésük, sőt szembenállásuk legalább annyira természetes, mint szellemi-eszmei atyafiságuk. Jelentős alkotók szövetsége nem lehet mindenben teljes; önmaguk vállalása: eltérő irányt is jelent, de amely ismét összefuthat a teljességet átfogva, immár egy magasabb szempontú szövetségben manifesztálódva. Babits és Illyés költői lénye és magatartása leginkább abban különbözik, ahogyan a történelem, a társadalom, a politika, azaz a jelen történelme kihívásaira válaszolnak. Nem ellentétes elvekből indulnak ki, vagy legalábbis nem szembeszökően ellentétesekből. Osztályélményük, elkötelezettségük részlegesen különbözik, ám a nagy célokban találkoznak. És ne felejtjük el, tehetségük természete is más. Ami nem az arányokra vonatkozik, hanem arra, ami megkülönbözteti az egyik értéket a másiktól, tehát a nagy művészet hitelesítő egyedi jeleiről van itt szó.

Babitsról tudjuk, hogy az első világháború idején sokféleképpen tiltakozott. Az embertelenséget tudatosítani és hirdetni, amikor az a közfelfogással ütközik, gondolkodói erőt és erkölcsi szuverenitást jelent. Az érzékeny nagy költőben mindig megvolt azonban a hajlam arra, hogy a mindennapok „kézitusája” elől elvonuljon. A kisszerűségek, az alacsony küzdelmek nagyon megterhelték magasabb célokra beállított szellemét. Ezért választja sokszor külön a pillanatnyi hiú törekvéseket a magasabb rendűtől, attól, ami örök, természetesen a költő és a szellem embere szemében. „A gazda bekeríti házát” hirdeti egy híres versének címe. Sokszor idézték már ezt a művét, mint költői individualizmusának, elkülönülésének dokumentumát. Az olvasói és az értelmezői felelősség azonban mást talál e versben. A gazda nemcsak a házát különíti el, hanem önmagát és céljait is megkülönbözteti eldurvuló koráétól. Amikor költeményében azt mondja, „A régi jobb volt!” nem a civilizációtól tesz egy lépést visszafelé, nem a konzervatívizmus igehirdetője, hanem régi értékek őrzője a talmi új ellenében. Házát bekerítő lécei nem a magántulajdon szentségét védelmező jelképek. Hőseinek nevezi e léceket.

Ez túlmutat az egyénin, az eltorzult, görcsös önvédelmen. A bekerítés védekezés, persze nem magányosok, hanem világerők ellen. Ezt nyíltan meg is vallja: „mit, hízelegni a modern szeleknek? Ősz ez! barbár, gyilkos és hazug. Szemtelen ősz!” Babits a barbárság túlélésére rendezkedik be. A vers első szava és utolsó sorai jelképezik és bizonyítják, hogy itt védekezésről van szó. Elhárító magatartásról. Az első szó: „léckatonáim.” A költemény utolsó két sorában mintegy őrsváltás történik. A léckatonák rovására, a szabad élet javára: „léckatonáid helyén élő orgona — hívja illattal a jövődő méheit.” Van ebben a magatartásban — erkölcsi értelemben — valami hősi. Cselekvő értelemben problematikus. Ennek sejtése a költőt is kínozza. A passzív ellenállás legjobb esetben féellenállás, de lehet ennél rosszabb is: cserbenhagyás. Amikor a „típró diadal” „érctalpai” már nem tisztelik az ilyen védekezést. Ezt a helyzetet a kortárs Bálint György a hordólakó Diogenésznek válaszolva így jellemzi: „Hordódba is csak addig vonulhatsz vissza, amíg a köz nem jön érted, nem kerget ki belőle és nem hasít belőle aprófát.” A barbárság nem azért barbárság, hogy tisztelje a hordót és a léckerítést, s hogy érzeke legyen a magasabb szempontú erkölcsi és szellemi tiltakozás iránt. Babits hősi, de magányos ellenállásának elégtelenségét megérezte, s költőileg kifejezte. Az is nagy gondolati és erkölcsi teljesítmény, hogy fölfogta e magatartás el-entmondásosságát. Kissé kevesebb önismerettel hősivé is avathatta volna saját humanista ellenállását. Ahhoz, hogy jól lásson, kívülállóként is meg kellett pillantania önmagát. Ez viszont már a nagy szellemek képessége. A *Jónás könyve* ebből az objektív nézőpontból ítélkezik. Kíméletlen szembenézés azzal a magatartással, amelyet fel is magasztalhatott volna mérsékeltebb lelkiismerettel. A mércét maga elé ő állítja magasra a történelmi idők, a történelmi események kényszerítésére. A kihívásra önvizsgálattal, önelemzéssel válaszol. Illyés is megteszi ezt például a *Nem volt elég* c. versében. A két helyzetfelmérés, s költői válasz már nem a rokonvonásokat mutatja, hanem azt, ki hol áll a világban, hogy miben látja szerepét elégtelennek és mit tekint megoldásnak. Az említett Babits- és Illyés-vers kérdésfeltevése létszerű, ontológiai különbözőségeen nyugszik. Helyzet- és önelemzésüknek leg-sajátosabb jegyei az eltérő alapokból következnek.

A *Jónás könyvében* a költői mondandó biblikus beágyazása sok mindenről árulkodik. Babits műveltségéről, világnézeti meggyőződéséről, morális felelősségéről. A nagy létkérdések erkölcsivé való átformálásáról. Az egyéni felelősséget és szerepet középpontba helyezi. Jónásról van szó, aki igehirdetésre rendeltetett, világjobbításra, de „mivel rühellé a próféataságot”, küldetésétől s a világtól menekülni akar. Istén egy cethal gyomrában megforgatva bírja jobb belátásra a megfutamodó prófétát, aki így érvel: „Mi közöm nékem a világ bűnéhez? — Az én lelkem csak nyugalmat éhez. — Az isten gondja és nem az enyém: — senki bajáért nem felelek én.” Jónás a pusztába vágyik, magányba. A bűnös Ninive pusztulását jósolja. Ezzel mintegy eleget kíván tenni kényszerű küldetésének. Fenyegetésében annak a prófétának részvétlenségét érezzük, aki azonosulás nélkül ítélkezik. A költő azt a szörnyű meghasonlást ábrázolja, amikor az egyéni érdek elkülönül a közösiségitől, olyan embernél, aki a sokaság el-igazítására hivatott. Jónás kimondja a nagy büntudat vallomását: „mert vétkek közt cinkos aki néma.” A *Jónás könyvének*, jóllehet ez szigorú ítélete, ám az úr intelméből kitetszik az is, hogy nemcsak a némaság marasztalható el, hanem leginkább talán az azonosulás és a toleranciahiány. A pusztában a töklevel alá húzódó próféta Ninive pusztulását lesi és várja. Érthető, hogy a bűnt irtózatossá és idegennek látja, de a világ nemcsak a bűn megtestesülése, az ember nemcsak teljesen elfajzott lény. Ez a prófétálás azért válik aggasztóvá, mert csak sötétet lát, pusztulásra valót. A morális ítélkezés, ha nem táplálkozik mélyre eresztett gyökérszétből, önmagáért való és nem másokért. Az emberi hibákkal szembeni türelem voltaképpen az embernek szól.

Hibákon keresztül nincs út az emberhez, csak közösségi szálakon át. A *János könyve* annak is bírálata, hogy a csak morális alapokon nyugvó egyén és tömeg-kapcsolat, ígérhirdető és befogadó viszony elégtelen. A jobbitó szándék a vállalás szándéka nélkül, az egymásra utaltság tudata nélkül célt fog téveszteni, mert azt nem jó irányban fogja föl. A *Jónás könyvének* nagy gondolatát az úr mondja ki: „Ne szánjam Ninivének orrát, mely lépcsőt emel a jövőnek? A várost, mely mint egy fáklya égett nagy korszakokon át.” Az indulat igéje, s a morális ítélet nem feltétlenül a legjobb válasz a világnak. Az értéktisztelő emelkedettség, s az emberségtől áthatott tolerancia a végső következtetése a babitsi önvizsgálatnak.

Illyés Gyula látszólag kedvezőbb helyzetből vizsgálhatja meg a világ és a költő viszonyát. Előtte sok nagybetűs babitsi fogalom valóságos arculatát mutatja meg. Ha ő elvonult valahova, közösségekbe húzódott be. Nemzet és osztály olyan létformák, amelyekben először élt, s aztán alkotta meg fogalmukat, így állandóan ellenőrizhette viszonyukat, s azt is, melyik hogyan változott, vagy éppen torzult. A *Nem volt elég* c. versében ő is szemügyre veszi a költő és közösség viszonyát, az élen álló, s a többiek kapcsolatát. A nem volt elég érzéséről és felelőségéről szól a vers. A II. világháború tragikus tanulsága összegződik benne. Itt is valami elégtelen, mint Babitsnál. Illyés pontosan és közvetlenül meg tudja nevezni a bajokat, s voltaképpen válasza is ilyen. Érti küldetése súlyát akárcsak Babits. Az ő „Ninivéje” valóságosan ég: „Láttam Buda égését, — az izzó koszorút egy nép fején...” Az Illyés versében megnyilatkozó felelősség történelmi és szociális szigorúságú. Pontos és érvényes bírálata a pusztulás okainak és felelőségének. Önmegítélés és a hasonló küldetésűeké is. Hogy ez így lehetett, ahhoz nagyon élni akaró osztály tagjaként kellett megszólalnia. Hogy mi nem volt elég? Ezek a nemzetre és a népre vonatkozó kérdések. A morális itt szociális, a szociális pedig politikai értelmű fogalom. A vers sok kérdése közül kettőt ragadjunk ki. Egyet, amely a hazára vonatkozik, egyet pedig, amely a költő követte eszményekre. „És nem volt a hazának elég, — hogy elmosolyodtál és oldalt oda is néztél, ha megszólalt — ízes magyarul a cseléd.” „...S a hortobágyi magas ég — s a négyes gémeskút nagy árnya, — az első király koronája — díszítve pénzed közepét.” A nem volt elég kérdések végső következtetése nagyon reális és valóságos. Az országigazgatás számára pedig tanulságos. Mert semmilyen erő és semmilyen bölcsesség nem lehet elegendő, hogy a hazát megtartsa, ha annak lakója „nem lelheti meg a helyét.” Illyés már olyan igazságokban gondolkodik, amelyek nemcsak az irodalom szempontjából érvényesek, hanem a társadalomból is reálisak és megoldhatóan, megoldandóan aktuálisak.

Egy röpké időre térjünk vissza a rokonvonásokhoz. Az illyési versstrófa megalkotásában egy-két helyen találtam a babitsi szerkesztésre emlékeztető külső formai jegyeket. Babits a *Húsvét előtt* c. versében egy strófán belül ilyenféleképpen fokozza mondandójának egy lényeges részét:

ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezrek
várta, lélekzetadó, szent,
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!

Illyés Gyula is ismeri ennek az eljárásnak hatásnövelő erejét. Ugyanis itt az egymást követő képeknek azonos a funkciójuk, de eltérő a jellegük. A költő itt azt tudja

éreztetni, hogy sok meglepően eredeti képe van egy folyamat ábrázolására, így azt a látszatot kelti, mintha többdimenziósan ábrázolna. Illyés Gyula *Bartók* c. versében szintén követi ezt a strófaépítő módszert.

...csak zene, zene, olyan, mint a tietek,
példamutató nagy ikerpár,
zene csak, zene csak, zene,
a bányamély ős hevével tele,
a „nép jövő dalával” álmodó
s diadalára ápoló,
úgy szabadító, hogy a börtön
falát is földig romboló,
az ígért üdvért, itt e földön
káromlással imádkozó,
oltárdöntéssel áldozó,
sebezve gyógyulást hozó,
jó meghallóit eleve
egy jobb világba emelő zene —

A különbség természetesen itt is lényegesebb, mint a rokonmoccanatok. A *Húsvét előtt* strófájában a fokozás egyenletes, a képek nem hordoznak ellentmondást, hiszen a teljes lélekkel való békeakarás az ellentmondások félresöpzése is egyben. S ez a képi szerkezetben is manifesztálódik. A *Bartókban* a strófán belüli fokozás úgy megy végbe, hogy ellentmondás feszíti az egymásra következő képeket. Ilyenféleképpen: „káromlással imádkozó” „oltárdöntéssel áldozó”, „sebezve gyógyulást hozó”. Ez az ellentétre épülő fokozás a babitsival szemben nem véletlen. A bartóki muzsika lényegének költői ábrázolását szolgálja, azt, hogy a hangzavar egy magasabb rendű harmónia kifejezése. Mindkét esetben azt látjuk, hogy hasonló külső formai megoldások a vers lényegéből következően újfajta szerkezeti jellemzőket is öltenek. A nagy költészet igen sok esetben nem a felszínen mutatja az eltérést, a megkülönböztető karaktervonásokat, hanem a mélyerők működésében, amelyek — mint példánk is mutatta — legtöbbször feltörnek a felszínre is, hogy nyomot hagyjanak, mélybe mutatót, a költőre igazán jellemzőt.

ЛАЙОШ КИШШ:

НЕКОТОРЫЕ РОДСТВЕННЫЕ ЧЕРТЫ ЛИРИКИ БАБИЧА И ИЛЛИША

Работа анализирует родственные черты творчества Бабича и Иллиша. Автор исходит из того, что Бабич, образованность и ориентация которого соответствовали духу литературного круга, сплотившегося вокруг журнала «Нюгат» («Запад»), оказал несомненное влияние на своего более молодого современника, Дюлу Иллиша, в первую очередь, своими взглядами, мировоззрением, художественным мастерством. Их взаимоотношения характеризовались, собственно, отношениями мастер-ученик. Поскольку оба они относятся к числу лучших поэтов своего времени, при доказательстве их духовного родства наиболее существенными элементами являются не эмпирические факты, подобные картины и строки, а те расхождения и отклонения, которые обусловили духовный облик каждого из них.

Бабич — «западник», Иллиш — народный, считающий, однако, европейскую культуру органической частью своей образованности. Работа включает и анализ того, что при разных общественно-социальных исходных позициях поэты приходят к подобным эстетическим идеалам и гуманизму. Особенно большого внимания заслуживает сопоставление родственных черт метрики и структуры стиха, обязательно подчёркивая при этом, что их лирика как по основному содержанию, так и важнейшим художественным признакам является отличной, сохраняющей свой типично «бабичский» и типично «иллишский» характер.

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KIADJA

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI
INTÉZETE

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK 1—150. mutatója az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XVIII. kötetének (Szeged, 1981.) különnyomatain, az IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK 135—150 sorszámú példányain található.

151. *Csukás István*: Irodalmunk nemzetsiségzsemlélete a szabadságharc után (1849—1867). 1983.

152. *Krajkó András*: Schöppfin Aladár Ady-képének változásai. 1983.

153. *Kiss Lajos*: Babits és Illyés költészetének néhány rokonvonása. 1983.

154. *Vörös László*: Juhász Gyula bibliai témájú verseiről. 1983.

155. *Baranyai Zsolt*: Juhász Gyula szépprózája. 1983.

156. *Zsoldos Sándor*: Somlyó Zoltán és Juhász Gyula kapcsolata. 1983.

157. *Iliá Mihály*: Juhász Gyula levelei Elefánt Olgához. 1983.

Juhász Gyula kiadatlan tanulmánya — Zrinyi védelmében. 1983.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

- Nyelv és irodalom I. 1955.
Nyelv és irodalom II. 1956.
Irodalom I. 1958.
Irodalom II. 1959.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961). 1961.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus V. 1965.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. 1973.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I.
1973. Csukás István: Jókai és a nemzetiségek.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum II.
1973. Даниел Якош: Вопросы содержания и формы в теории литературы Г. В.
Плеханова
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIV. 1976.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XV. 1977.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVI. 1978.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVII. 1981.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. 1981.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIX. 1983.